

Rudi
Šeligo

Ne: kaj je jezik, temveč: kako jezik deluje

Če naj na kratko — kot se za anketo spodobi — in glede na lastno prakso verodostojno odgovorim na vprašanja o jeziku umetniške proze, moram kljub temu poseči »nazaj«. Vprašati se namreč moram, kaj prozna pisava s svetom in človekom v njem sploh počne. Šele potem mi bo mogoče napisati, kaj počne jezik v nji, oziroma kaj je z njim.

1.

Književno delo se glede na stvarnost, za katero mu gre, utemeljuje v razliki, ki je med njima. Že samo implicirana predstava o idealni podobnosti med stvarnostjo in leposlovno »upodobitvijo« je za katero koli prozno formo, ki se ji približujem, protislovna in jo od znotraj razdira. Mimetičnemu principu se izmika s poudarkom na lastni pisavi in estetski artikulaciji. Kot znakovni sistem ne »piše« analogije stvarnega sveta na jezikovnem planu, pač pa producira neki *drugi svet*, ki sicer je v stohastičnem in dialektičnem razmerju z materialno predlogo, tako da tega drugega sveta ne bi moglo biti brez prvotne stvarnosti, ki je potemtakem najmanj spodbuda ali pretveza. Zato vrednostni kriterij takšne proze ne more biti ujemanje »napisanega« sveta s stvarnostjo, kriterij ne more biti resnica, merjena z adekvatnostjo, temveč notranja validnost teksta. — Leposlovna pisava, ki jo imam v mislih, predvsem razgrinja, razširja in pogloblja »resnico« celote bivajočega v neznane, neobičajne, nepredvidene, drugačne vidike. Producira smisle, je večpomenska, producira jezik, producira svet (v jezikovni sferi). Njena naloga je, da odpira svet pred zavestjo, da ga slači iz kože kalupov. To pa more izpolniti le, če nastopa kot nekakšna »divja misel«, ki samo sebe ne misli.

2.

Jezik nasploh, posebej pa še leposlovni jezik, ni nikakršno sredstvo, ni instrument, s katerim naj bi pisatelj »prenesel« svet, ki ga zanima, na papir oziroma iz nejezikovne v jezikovno sfero. Instrument je zmeraj (opredmeteno, mrtvo) sredstvo, ki ga je možno kot takšnega, zmeraj samemu sebi enakega uporabljati zdaj tu zdaj tam, ga prenašati iz časa v čas in iz enih v druge roke. Ko Chomsky govori, da jezik ni noben »besednjak stavkov«, ki bi bili že nekoč narejeni in bi jih potemtakem bilo mogoče samo reproducirati, jasno misli na to, da je število možnih stavkov, pa tudi izjav, razmerij izjavljalca in celo poimenovanj, neskončno. Jezikovna aktivnost, ki je v služ-

bi človeškega komuniciranja, je prav v tem, da tisti, ki dela stavek, konec koncev zapiše takšnega, kakršnega (glede na izjavo, ki jo ima v mislih ali očeh) še ni bil nikoli nikjer slišal. Prav tako mišljena jezikovna aktivnost je za pisatelja še posebej odločujoča, oziroma je njegovo pravo delo. Torej ne reprodukcija že formuliranih izjav, kot tudi ne (slepo) podrejanje konvencionalnim gramatičnim kanonom. — Kot pisatelju so mi stališča, pojmovanja in aspekti, ki jih odpira sodobna obča in deskriptivna lingvistika, zelo blizu. Kadar zavestno razmišljam o jeziku, ki ga pišem, pa tudi ko »nazaj« analiziram proces ali tehnologijo nastanka svojih formulacij, se gibljem dejansko v horizontu teh dognanj. Ne sprašujem se, »kaj je jezik«, temveč, »kako jezik deluje«. S prakso opredeljujem jezik v njegovi akciji in mi tako pomeni dejavnost, v kateri je pravilen, če je smotrno uporabljen in oblikovan, če je za dani namen, v dani situaciji dosegel učinek, ki ga želim in (včasih) tudi hočem. S tega situacijskega zornega kota je v leposlovni strukturi jezik sam sebi cilj.

3.

Kot stavki (govorim o stavku, ker menim, da je temeljna enota jezikovne refleksije, ne pa beseda) leposlovne proze (posebno čisto deskriptivne) niso reprodukcija že nekje in nekoč narejenih stavkov, tako tudi niso *grafični zapis govorenih* stavkov. Oba medija jezikovne aktivnosti sta v večji meri, kot je na prvi pogled vidno, različna. Govorica je npr. lahko samo spremljajoči del neke druge aktivnosti ali dogajanja, kar pisava, posebno leposlovna, ne more biti. Svet, ki je označen z leposlovnim tekstom, je izključno funkcija jezikovne aktivnosti. Jezik v nji ali njen jezik je pravzaprav vse, kar je. Ko pa govorni jezik »samo« spremlja druge človekove izraze (kar je najbolj pogosten primer — mimiko, gestikulacijo) ali človekove aktivnosti (med umetnostnim drsanjem na ledu npr. — kar je dovolj »nema« aktivnost — »pade« dovolj besed in celo nekakšnih stavkov) je nujno situacijsko in funkcionalno popolnoma drugačen. Zato je podrejen drugim zakonitostim in ima dovolj samosvoj sistem. V skrajnem primeru bi bila popolna reprodukcija govorenega jezika v pisavi čisto nekomunikativna (nerazumljiva). Zraven tega predstavlja bistveno plast govorice fonološka struktura, kot so dolžina vokalov, akcenti, intonacija, ritem, ki v pisavi praviloma niso reproducirani, za govorno besedo pa so nepogrešljivi. (S tega vidika je pisava manj od avditivnega medija.) Ker niti stili govora niti leksike niso v obeh medijih enaki, lahko rečemo, da je sistem pisave v resnici podvržen drugim zakonitostim. (In ta sistem ima prednosti, ki izvirajo predvsem iz preciznosti formulacij in neminljivosti.) To pa ne pomeni, da me kot pisatelja ne zanima, kaj in kako ljudje govorijo. Prav nasprotno. Pa ne zato, da bi potem »znal« to govorico napisati, temveč me zanima zato, ker hočem in moram vedeti, kaj se godi, v kakšna razmerja vstopajo govorci do dogajanja ipd.

4.

S tem, ko postavljam jezik v akcijski oziroma situacijski zorni kot, se dejansko izrekam za tiste kvalitete jezika, ki izvirajo iz njegove smotrne uporabe. Dober jezik je tisti, ki je najboljše izbrani jezik za določeno situacijo z

določenimi nameni. Sam po sebi pa noben jezik ni niti dober niti slab. Stavki, ki so oblikovani striktno po vseh gramatikalnih konvencionalnih pravilih, so lahko zelo slabi. Najpogostejše ta njihova slabost izvira iz registrskih (napačni žargon ali argo), kulturnih, stilnih, tavitoloških in drugih napak. (Npr.: V Delu pravkar berem: »Dobil sem pismo — prišlo je iz domačih logov — in v pismu svarilo: nekdo mi izreka anatemo, izreka mi jo v imenu helsinške listine. Da, vse se je bralo tako, kot da gre za novi strah božji — vse takšno pa mi je bilo že zmlada mrzko; . . .« Za takšen jezik se v slovenščini najbrž reče, da je klen in lep in zdrav in kar je še podobnih — upravičenih — atributov. Je takšen, kakršnega Ivan Potrč tudi sicer piše, ne le v tem spisu o listini. Vendar pa — téma, za katero mu tokrat gre, je helsinški duh, je izrazito moderna tema, zato jezik, ki se je bil kalil na Ptujskem polju, na robu Haloz, nima z njo kaj početi. Je v bistvu ruralni jezik in kot tak pisateljevo misel sproti razdira. — Spomnimo se lahko tudi na aseptično leporečni jezik naših novinarjev na RTV, ki je popolnoma sterilen. — Ali: Če sodobni pisatelj napiše: »Ne bodi, no, takšna šalobarda« me strese, iz sicer popolnoma sodobnega konteksta svojega pisanja, me z besedo *šalobarda* zabriše bogve v kakšne drugačne čase. Morejo pa biti stavki, ki so glede na sistem pisave, konvencionalno gramatiko in sintakso, glede na uveljavljeno ortografijo sumljivi ali celo »napačni« — dobri, ker v situaciji, v katero so položeni, funkcioniirajo. (Švabič npr. v svojem Megalopolisu odlično piše: » . . . črni mož je stopil skozi steklo in je stopil v ogledalo. Tam svetloba ni od nikoder. Tam svetloba je sama od sebe.«) Nikakor pa ne mislim, da je možno ali celo nujno izbrisati vsa pravila oblikovanja stavkov. Gre mi v prvi vrsti za kreativno kombinacijo razpoložljivih sredstev, za produktiven pristop tako k strukturnim zakonitostim jezika kot k konvencionalnim pravilom. Ali drugače: če ne bi bilo nobenih pravil, bi se na enem koncu človeška komunikacija, ki ji jezikovna aktivnost služi, pretrgala. Absolutiziran situacijski vrednostni kriterij bi to bistveno možnost jezika zmanjšal. Ko R. Bugarski govori o jezikovnem vrednotenju stavčnih izjav, ločuje *preskriptivno normo* od *deskriptivne*. Prva v celoti negira jezik kot dejavnost, sklicuje se na nekakšen zunaj časovni »duh jezika« in stoji na stališču, da se že kodificiran jezik več ne spreminja — če pa se, potem to spreminjanje ne more pomeniti drugega kot degradacijo. Kar se slovenskih razmer, v katerih je takšno normiranje še najbolj »doma«, tiče, je mogoče reči še več. Za zagrizene zagovornike te norme je bilo nekoč idealno stanje jezika, ki ga sodobni nagli (in bistveno drugačni!) svet neodpušljivo siromaši, sodobni barbarski pisatelji pa s tem, ko iščejo jezik za svoj čas in svojo témo, dobesedno pljujejo na to narodovo svetinjo. In prav zaradi vztrajanja na absolutnih vrednotah ti zagovorniki ne govorijo o dobrem, boljšem, slabem ali najslabšem, temveč o lepem, najlepšem in grdem jeziku. (Ko sem pred časom srečal učitelja slovenščine iz moje mladosti, v kateri sem mlatil trdo gornjesavsko govorico, mi je rekel: »Oh, kako lepo ste včasih govorili . . . Danes pa pišete tako grde stavke!«) — Deskriptivna norma pa, narobe, temelji na preučevanju dejanskega, sodobnega stanja in procesov jezikovne aktivnosti. Skupaj s *situacijskim principom* »uporabe« jezika (izbor ustreznega žargona za dano situacijo, izbor stila za določeno sporočilo, ki je zmeraj specifično, leksično, skladja ipd.) je tvorno vodilo leposlovnih pisave, v katero stopam. Tisto, kar je »duh jezika«, kar so zakonitosti notranje strukture slovenskega jezika, kar je jezikovna kolektivna podzavest, kar je konvencija v jezikovni aktivnosti (ki horizontalno komuni-

kacijo omogoča), deluje na pisatelja s težo ekonomije (jezika). Kakor hitro pa je ta minimalni standard zagotovljen, se pričinja pisateljeva svoboda, ki je jezikovna subverzija, produkcija in inovacija. S tem, ko leposlovna pisava producira jezik — ko torej zavrača jezik kot sredstvo, ko ne zapisuje že izrečenih stavkov — producira tudi svet, ki pa je glede na prvotno stvarnost, ki je hotela biti ujeta v književno delo, drugi svet. Diferenca je neskončna. In v tej diferenci raste tisto neizrekljivo, o čemer je eksplicitno treba molčati: skozi nereproduktivno jezikovno dejavnost človek čari svojo časovno in prostorsko pričujočnost, da se sliši brnenje njegovega bivanja.

Postskriptum. Prejšnji teden sem ti poslal, spoštovani urednik, svoj zapis o jeziku. Danes v 4. številki *Sodobnosti* berem, da mi je tovariš Josip Vidmar popravil naslov knjige v *Rahli* stik. Kljub temu, da po njegovem ne vem, kdaj pišemo določeno in kdaj nedoločno obliko pridevnika, predvsem pa da ne bi bilo preveč nepotrebnih napak, poudarjam, da je pravi naslov *Rahel* stik, kot to že skoraj dve leti piše na platnicah knjige.

Jože
Javoršek

Politika jezika

S kolikor globljo človeško prizadetostjo bere kdo razmišljanja o slovenščini, ki so bila natisnjena v aprilski številki letošnje *Sodobnosti*, toliko bolj prihaja do spoznanja o usodni povezanosti slovenskega jezika s politiko. Oziroma politike z njim. Eno izmed bistvenih bojnih sredstev majhnih narodov za obstoj bodisi v spopadu z najrazličnejšimi gospodarsko političnimi silami, ali pa v obrambi zoper vtapljanje

v večja in višja občestva je jezik. Zato je politika jezika del zgodovine nekega naroda.

Če bi iskali potrdilo teh besed po straneh slovenske preteklosti, bi se z njim srečali že v sredi XVI. stoletja, ko se je odnos do slovenskega jezika pokazal kot idejno-politična osnova slovenskega združevanja in prebujanja. — Pozneje se je v bitki za slovenščino in njeno vsestransko uveljavljanje izrazila bistvena ljudsko demokratična volja po osvobajanju slovenskega življenja, pa naj gre za obdobja razsvetljenstva ali romantike. — V sredi XIX. stoletja je postal jezik mladoslovencev že sila, ki je pomagala v združevanju vseh Slovencev, ta sila pa se je z moderno uveljavila tudi v mednarodnem obsegu in končno postala ena izmed osnov slovenske državnosti.

Nobenega dvoma torej ni, da je slovenščina usodno zvezana s politiko.

Kako izrazita pa je ta resnica še dandanes, vidimo iz članka Tarasa Kermaunerja *Smer pluralizacije* v zadnji številki *Sodobnosti*.

Taras Kermauner je v sodobni slovenski kulturi podoben mediju, ki ga uporabljajo hipnotizerji, da z njim počno skoraj vse, kar jim je ljubo, in s tem kažejo nad človekom svoje psihično gospodstvo, se pravi svoje lastno stanje. Medij Kermauner namreč vleče nase vse idejne grozote, estetske